

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՊԱՆԴԽՏԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՆ.

ԱՍՏՈՒԵՈՑ ԳՈՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿՐԹՆԻ
ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ԱՊԱՏՈՒՑՈՒԱԾ
ԸՆԴ ԶԵՌՆ ԷՒՆ ԿՐԹՆԻՑ ԵՒ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԽՂՃԻ
(ՇԻՐԱՆԻՆԻ Լ ԺԵՐԳ)

Խղճի մաքրութիւնը և վարուց սըրբութիւնը զգալի եղանակաւ կրկրեն աստուածային զօրութիւնը իւրեանց հետ. իսկ երբ խղճը կմեռնի, վարքը կապականութի կամ ախտերը կզօրանան, անհար է որ մէկը չզգայ յանձին աստուածային զօրութեան և անկէ յառաջացած յաջողութեանց նուազին ու սատանայի մերձեանքը, որոյ բուռն տիրապետութեան և ընկերակցութեան հաստատութիւն կուտայ մարդս ինքնին, երբ յանցանք մի գործելով սատանային կհայհոյէ. իսկ բարի գործոյ և յաջողութեան համար բարի հրեշտակի և Աստուծոյ շնորհակալ կլինի:

Այս զգացումը դժկամակութեան և շնորհակալեաց աշխարհս ստեղծուածէն վեր բնական է մարդոյ իւրաքանչիւր յաջողութենէ կամ ձախողութենէ վերջ ընել: Բայց հեթանոսաց մտաց զարգացումը ստոր լինելով՝ Աստուծոյ պաշտօնը սխալմամբ լից կամ չափաւորման մատուցած են, թէպէտ մի և նոյն զգացմամբ աստուածսիրութեան, բարւոյ և չարի ծանօթութեան:

Իււ ահա հեթանոսաց չաստուածոց գոյութեամբը կհաստատուի ճշմարտին

Աստուծոյ և գերագոյն Լազի անսկիզբն գոյութիւնը, զոր սիրելի ընթերցողացս բացատրելու համար թող ներուի ինձ ցոյց տալ պատմաբանօրէն այն նախապատրաստութիւնը և նախագաղափարները, որք ի հնումն ծնունդ առած են, կամ քրիստոնէական կրօնը իբրեւ զուտ ոսկի բազմապատիկ բովուց տակէն անցնելէն յետոյ աստուածային անհուն կանխադրութեամբը՝ վերջապէս շնորհուեր է ազամային սերնդոց, նման այն արփւոյն՝ որ ամպամած մթնոլորտը հեռլէտէ կլուսաւորէ, կամ աստեղահայած արեգական՝ որ հեռլէտէ զիշերը ի տիւ կփոխարկէ, ինչպէս ինքնին Ատեղծողը արարչագործութեան փշերը օրը հաճեցաւ ըստեղծել արարածոց գերագոյնը, որ է մարդս, զոր իբրեւ Կաթարեւաբոյն իշխան և թագաւոր կարգեց իւր ձեռակերտաց վերայ ի նմանութիւն ապագայ քրիստոնէական կրօնի, որ պիտի լինէր վիհագոյն և ճշմարտաբոյն կրօն իջեալ յԱստուծոյ ընդ ձեռն Սիածնի Որդւոյ իւրոյ Յիսուսի, իշխան միւս կրօնից վերայ, որոյ Բաբարեւիւնը լաւճան պիտի չունենայ:

Այս ասածներուս հաստատութիւն կուտայ Քրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքը թէ՛ «Ու եկի լաւանել զօրէնս, այլ լիւս» որ զեղեցիկ կերպով կպարզէ ու կհաւատստէ այն պատրաստութիւնները, զորս մարդկային ազգը նախահօր մեղանչելէն յետոյ ըրած էր արդէն քրիստոնէական ճշմարտութեան հասնելու համար*):

(*) Չենք Գրիստոս ի տղայութեան աշխարհի զի տղայոց կաթն պիտոյ էր և ոչ հաստատուն կերակուր և ոչ յեռանդուն երիտասարդու-

Թէպէտե կային այդ նախագաղափարները, բայց մարդկային ազգի համար ասոնք իբրեւ երազ էին, զոր միայն Տեառն մերոյ աստուածային և դերբնական յայտնութիւնը կարողացաւ պարզել է Գեփտեան ճշմարտութեան:

Հին Հելլենաց վեհագոյն չաստուածոց Գիտս կամ Երամագղը միտքը կձգէ Հօր Լստուծոյ գոյութիւնը, ինչպէս Պլատոն փիլիսոփային նկարագրած երեւակայական արգարը ճիշդ նկարագիր է Տեառն մերոյ Յիսուսի Վերիտասի, զոր եկեղեցւոյ Ս. Հարք ամենայն ժամանակ զգացած են*):

Հին Պարսից Օրուան, Որմիզդ և Երհմն չաստուածները, հին Հնդկաց Պրահմա, Վիշնա, Սիվա չաստուածները միտք կձգեն քրիստոնէական կրօնի Երրորդութիւնը՝ զոր մէք կըմբռնեմք անհամեմատ աւելի զարգացմամբ մտաց և նոյնչափ առաւելութեամբ, որչափ գերազանց է աստուածային կրօնի ճշմարտութիւնը մարդկային մտաց հնարողութիւնէն:

Սակայն նմանութիւնը աչքի կգարնէ, ինչպէս իւրաքանչիւր ընթերցողին ուշադրութիւնը կրնան դրուել Եզնկայ Հայոց իմաստասէր Վարդապետի հետեւեալ պատմութիւնը Պարսից հին կրօնին**), որ միանգամայն խղճի կամ հոգւոյ և մարմնոյ

թեան, յորժամ ելեալ զեղոյր մոլորութիւն գիւպաշտութեանն, Եւ Նախ կրթեաց քարոզողքն և մարգարէիւք իբրեւ կաթմալ, և ապա եկն տալ զկատարեալ վարդապետութիւնն՝ իբրեւ հաստատուն կերակուր:

(*) Ժ. Ժ. Բուսոյ ի ճառն «Յիսուս Քրիստոս»:

(**) Եզնիկ (Եղծ Քէշին Պարսից) տալ Վեհնաւ, ուսհա:

զաղափարին հետ զգալի նմանութիւն մը ունի:

«Ի հազարամեայ յաշտ ատենիւյ Օրբուանայ ծնաւ Որմիզդ (բարին), իսկ յառժամայն յերկուանալոյ Երհմն (չարութիւն): Որմիզդ արքայ կացուցեալ ի վերայ քո: Յետ ինն հազար ամաց թա՛գաւորելոյ Երհմենի (չարութեան), ապա Որմիզդ յաղթեցէ (հոգին կամ բարութիւն): Իբրեւ մեռանէր Որմիզդ, ըզսերմն իւր յաղբիւր մի արկ, և մօտ ի վախճան յայնմ սերմանէ կոյս մի ծնաւ նեւոյ է, և ի նմանէ որդի եղեալ՝ հարկանէ զբազումս ի զօրացն Երհմենի»:

Եյս խօսքերը ուշադրութեամբ կարգացողը կրնայ զիւրաւ մտաբերել խղճի բարի և չար խորհուրդները յղանալուն ի դէմս Օրուանայ, Որմիզդի և Երհմենի, բարութեան կամ հոգւոյ յաղթող լինելուն, Վերիտասի գալուստը, սատանայի պարտութիւնը և ին:

Իսկ գոյն այդ հին կրօնից կազմութեան նախագաղափարը կամ նախատիպը մարդոյ անձը կրնար ընձեռել, որ բաղկացած լինելով ի խղճէ մտաց, ի հոգւոյ և ի մարմնոյ, բարի և չար գործերէ՝ շատ վաղ կրնար ստեղծել Երրորդութեան ճշմարիտ զաղափարը նոյն կերպով, ինչպէս որ հոգեփոխութեան ձևին տակ ամենայն դարուց մէջ հաւատացած է մարդկային ազգը հոգւոյ անմահութեան և յարութեան մեռելոց, զոր անտարակուսելի կրնէ նոր սերնդոց ծնունդը, որդւոց հարց փոխանակութիւնը և այլ բազմաթիւ օրինակներ, որք քրիստոնէական կրօնի ճշմարտութիւնը հաստատելու համար մէյմէկ անփութելի փաստեր են:

Տես Աստուծոյ անսահման բարութիւնը, որ այնչափ սիրեր է զմարդ, որ նորա մէջ սերմանիւր է իւր գոյութեան հաստատուն զգացումն ի պատկեր խղճի մտաց, որպէս զի մարդս առօրեայ փորձով յաւիտենականին լինի խելամուտ, երբ և իցէ դառնայ անառակի նման իւր հօր գթութեանը ապաւինելու, այս է մարդկային ազգի *Տէ՛ա՜գոյն* հասը երկար ատեն անաստուածութեան մէջ դեգերելէն, արարածոց արարչին պաշտօնը մատուցանելէն յետոյ:

Անառակ որդւոյ պատմութիւնը ծիշդ մարդկային ազգի անցեալ պատմութիւնն է, զոր Քրիստոս Տէրն մեր իւր անառա բերանովը առակով խօսեցաւ իւր աշակերտաց:

Բարւոյ յաղթանակը չարի վերայ կը հաւաստէ աշխարհիս ստեղծմանէն ի վեր հոգեւորին տրուած առանձին համակրութիւնը: Կիտք բերեմք ի հնումն քրմաց ունեցած նշանակութիւնն ու ահագին ազդեցութիւնը մարմնաւոր իշխանութեանց վերայ, որ անջրելի ապացոյց է հոգւոյ և բարւոյն մարդոյ բնական և սիրելի եղածին և մարմնոյ վերայ ունեցած տիրապետութեանը:

Քրիստոնէութեան հոգեւոր իշխանութիւնը կամ եկեղեցականութիւնը նոյն բարւոյն ախպարը լինելով՝ ժողովուրդը յաւէտ իրաւունք ունեցած է իւր հովիւներէն անարատ կեանք պահանջել, որպէս զի անոնց ձեռքով կամ սրբակեցութեան միջնորդութեամբ կարողանայ համարձակ իւր խնդիրները յԱստուծոյ ընդունել. իսկ նոքա իւրեանց սրբութեամբ երաշխաւորեն ժողովրդեան դի-

մաց իւրեանց այդ կոչման ունեցած արժանաւորութիւնը:

Այս հոգեւոր իշխանութիւնը՝ ըստ արտաքին երեւութին՝ որչափ ալ ենթարկուած լինի մարմնաւոր կամ քաղաքական իշխանութեան, այնու ամենայնիւ վաղ կամ անագան յաղթող կը հանդիսանայ իւր բարոյական զօրութեամբը, որոյ ապացոյց են աշխարհի վերայ կատարուած կրօնական յեղափոխութիւնները, որք կարողացած են քաղաքական վարչութեանց նոր ընթացք և ուղղութիւն տալ, ուսմանց և գիտութեանց արծարծմանը նպաստել, և բարոյական գիտելեանց կարեւորութիւնը զգացուցանել մարդկային ազգի բաղդը կառավարողներուն իբրեւ քրիստոնէական կրօնի էական հիմունքը . . . :

Տարակոյս չկայ որ չարը անհամեմատ աւելի է բարութենէն այս աշխարհի վերայ. սակայն մեք անով պիտի մխիթարուինք, որ մէկ ճշմարիտ բարութիւն կամ առաքինութիւն զօրութիւն ունի յաղթելու հազար տեսակ չարութեանց, ինչպէս որ միանգամ կատարուած ջերմեռանդաբին աղօթքը կըսրբէ զմարդ հին և ծանր մեղքերէ:

Պէտք է մխիթարուինք՝ որ չարը բնածին չէ մարդոյ, այլ կամածին, զոր գեղեցիկ կապացուցանէ մեր Ազնիկ խմաստասէլ Վարդապետը. ո՛չ ալ յԱստուծոյ չար եղած բան կայ ըստ ինքեան. հապա ամենայն ստեղծուածը բարի և զեղեցիկ ելած է իւր Արարչի ձեռքէն, ինչպէս որ հրեշտակները, որ իրենց ամբարտաւանութեամբ «սպանայ» եղած են: Այսպէս նաև մարդոյ, եթէ բարեհամբոյր

լինի՝ հրէշտակէ կնամանցնեն, իսկ եթէ դժնեայ և չարատէր՝ սապանայի *):

Աստուած զմարդ ի հոգւոյ և ի մարմնոյ բաղկացնելով, կամ իւր շնորհ և իւր ստեղծած հոգը մարմնն տալով իրեն, սոցա մէջ ներդաշնակութիւն հաստատելու համար. դրաւ անշնչութիւնը ինչպէս ինչո՞ք դատաւոր, այն խիղճը՝ որ ինչպէս քիչ մը վեր ցոյց տուինք, աւելի հոգւոյ կամ բարութեան պաշտպան է քան եթէ մարմնոյ: Աստի կհաստատուի դարձեալ թէ աստուածային շունչը կամ մարդոյ հոգին՝ քանի առաւել գերազանց է հոգէն կամ ի մարմնոյ. մինը անապական, միւսը ապականացու. մինը պատկեր ապագայ երկնային երանաւէտ կենաց, միւսը երկրաքարշ ախտից և հեշտութեանց կամ անցաւոր վայելից:

Ասի առաջին բարոյականութեան պորտաւորական լինելուն գաղափար ծրուաւ նախամարգարէն Մովսէս, որ յԱստուծոյ ներշնչուած աւանդեց ընտրեալ ազգին Ս. Գրոց մէջ բովանդակելով այն ամենայն բան, որոց սրբութիւնը և օրինաւորութիւնը իւրաքանչիւր մարդոյ խիղճը կղզայ և կվկայէ և օրինաց գրքին մէջ դրուած խստութեան իրաւունք կուտայ. ուստի և սուրբ Հարք իրաւամբ Ս. Գիրքը Աստուածաշունչ կոչած են: Հըռ-

չակաւորն Գէնէլոն Ս. Գրոց վերայ դրած գովեստին մէջ “Աստուած սապանայ, Տէր խօսեցաւ և իողաց լեւիւր, սքանչելի երգը և ամենայն իսկ նկարագրութիւնները, Նսայեայ, Նրեմիայի մարգարէութիւնները այլովքն հանգերձ իրաւամբ գուրս ելած կհամարի մարդկային մտաց կարողութեան սահմանէն, որոյ աստուածային թեւադրութեամբ գրուածը՝ նոյն ինքն Քրիստոս Տէրն մեր հաստատեց ասելով՝ թէ “Ոչ եմ լսած անէլ ղըբէն, այլ ինչ”:

Ինչպէս որ նոր օրէնքը կամ Աւետարանը լրումն կհամարուի ստուերական օրինաց և Ս. Աստուածաշնչի, նոյնպէս լեւիւր-լեւիւր լրումն կհամարուի աստուածսիրութեան:

Առաքելոյն վկայութիւնը թէ “Վեղ-Էսթը լեւիւր լեւիւր լեւիւր ղԱստուած”, կամ տեսականը չկատարելով՝ մտաւորը չկրնար ըմբռնել՝ գեղեցիկ հաստատութիւն է անոր թէ՛ ինչպէս այս աշխարհի մէջ անհրաժեշտ հարկ է մեզ խղճի բարի թեւադրութեանցը լսել, որպէս զի փրկութեան արժանանամք. զընկերը սիրել, որպէս զի ղԱստուած ալ սիրել կարողանամք, կամ թէ քրիստոնէութեան դրած պարտքերը կատարել, որպէս զի քրիստոնեայ ասուելու արժանի լինիմք:

Սիրոյ պակասութենէն առ ընկերն կը ծնանին չարիք և ատելութիւն, սիրոյ թերութենէն առ Աստուած՝ կծագի խղճի մեռելութիւն, և որ մեծն է անկրօն-ն-լիւն *):

(*) Եւ վասն բազմանալոյ անօրէնութեանն՝ ցամաքեսցի սէր բազմաց:

(*) Աստուած զգործուածն ամենեցուն գեղեցիկ գործէ, և ի բարութիւն և ի չարութիւն դառնալոյ զանձնիշխանութիւնն արար կամակար, զի յոր կողմն և կամիցի՝ կարող իցէ դառնալ, և մի՛ իբրեւ զանասուն վարիցի. որոց ոչ գործք ինչ բարիք կան, և ոչ հաստուցման ակնկալութիւն:

Աիրոյ հաւառակ զգացումը իրաւամբ կհամարուի նախանշ, որ կնշանակէ նախ իւր անկէն վնասել և ապա ընկերին: Աստիսահայրը մարմնոյ կարեաց լսելով՝ նախ իւր անձին կամ մարմնոյն վնասեց: Աստիկաց խօսքը «հարգու ինքնին էր հրէշտակն է ուստանան», շատ թաքուն ծշմարտութիւններ կպարունակէ իւր մէջ, որոյ ապացուցութիւնը կընէ նախամարդոյն գիտակցաբար ըրած պատուիրանազանցութիւնը: Աստի զի Ատեղծողը իրմէն պահանջած էր սէր և հնազանդութիւն, որոյ փոխարէն կխոստանար հոգեւոր կեանք և անմահութիւն. իսկ ի զէպս անհնազանդութեան՝ մահուան երկիւղը կըսպառնար, որուն իրօք արժանի եղաւ մեր կենսասէր նախահայրը:

Աստուծոյ պատուէրն էր Ազամայ չուտել այն ծառոյ պտղէն, որ կասուէր ծառ գիտութեան բարւոյ և չարի:

Ծառը ինքնին Ազամ էր*), գիտութիւն բարւոյ՝ իւր հոգւոյ բարի թիկադրութիւնը, իսկ չարը՝ իւր իսկ մարմնոյ չար գործերը:

Անձնիշխանութիւնը կամ խիղճը զըրուած էր իրեն դատաւոր կամ յատկանիշ բանաւոր և աստուածանման էակի, որ կենդանիներէն և ոչ մին ունէր. չորհրդատուութեան, բարին ու չարը ընտրելու ազատ կամք, նոյն ազատ կամքը, որով այժմ ալ մարդս կյօժարի ըստ իւրոց հաճոյից ի բարին կամ ի չարն:

Նախահայրը կրնար հոգեւոր կեանք վարել իհարկէ եթէ կամենար. բայց նա

մարմնաւորին աչք տնկեց, թէպէտ և զիտէր որ պիտի լինի այն ցաւօք և հեծութեամբ, ինչպէս որ մարդս չարութիւն մի գործելէն առաջ՝ շատ լաւ կհասկանայ թէ՛ չարութեան հետեանքը չկրնար երբէք լինել բարի. և ինչպէս որ ամենայն մարդոյ բնական է յանցանքը սատանային վերայ ձգել, նախահայրն ալ սատանային կամ մարմնոյն եղաւ մեղադիր ընդ ձեռն կնոջ իւրոյ, որ գործի էր չարութեան*):

Շատ բնական էր նաև նախածնողաց յանցանքէն վերջը աչքերնին բացուիլն, իրենց մերկութիւնը տեսնելն ու սոսկալը կամ խղճի խայլը, որով զիտէին թէ Աստուած զիրենք անպատիժ պիտի չթողութան՝ որ իրենց խիղճն ալ արդէն զիրենք անխնայ մեղադրելով՝ թելադիր կլինէր Աստուծոյ երեսէն փախչել և ծառերու մէջ ծածկուիլ:

Բայց ո՞ւր պիտի փախչէր մեր սիրելի նախահայրը. ո՞ր մեղք գործողը գիտակցաբար կարողացած է իւր խղճահարութիւնէն ազատուիլ, որ նա կյուսար խղճի ստեղծողի ձեռքէն պրծնել անպատիժ**):

Անդքը կատարուեցաւ, պատիժը երկայնմութեամբ պիտի տարուի, չար հետեանքը անխուսափելի է. ինչպէս որ

(*) Եւ հօւր մեղաց ի կողէն Ազամայ հըրգեհել զամենայն մարդկային բնութիւնս. եւ ջուր ի կողէն Քրիստոսի շիջուցանել զարմատն անօրէնութեան: Աւր. Է. Գլ. Բ. Գլ. Գ.

(**) Շաթոպրիան Գաղղիացի մեծահանձար բանաստեղծը շատ գեղեցիկ կնկարագրէ «խղճի խայլ», ասուածը իւր «Remords de la Conscience» ասուած գործոյն մէջ:

(*) Տեսանեմ զմարդիկ զի չըջին իրրե ըզծաւս: Ա. Ա. Է. Գլ. Գլ. Գ.

արդեամբ նախ առաջին ստուգեց մեր նախահայրը և ի բաժին ժառանգութեան աւանդեց իւր սերնդոց՝ չկարողանալով պահել այն երանական և յաւիտենական երջանկութիւնը, զոր հազիւ քանի մի ժամ, բոպէ, օր կամ տարի դրախտին մէջ վայելեց^{*)}:

Այն, ով կարողացեր է դարձնել իւր մանկութեան անմեղ օրերը. երբ բարոյ յապէս մեռած մարդը կարողացած է վերստին իւր նախկին վարկը ձեռք ձգել, որ մահահրաւէր հիւանդութիւնը կատարելապէս բժշկութիւն գտած է կամ որ խորունկ վերքը սպիաց հետքը դրոշմած չէ մարդկային իրանի վերայ:

Երանի՜ թէ մինչև ցարդ կարողանալին քո սերունդները եթէ ոչ քո օրինակէն խրատուած, որ մարդ էիր, այլ Տեառն մերոյ Յիսուսի՝ Վրիստոսի մարդասիրութեան չքնաղ օրինակէն թելադրուած, որ Աստուած և մարդ էր միանգամայն՝ ձեռք ձգել քո կորուսած փառքը ընդ ձեռն ճշմարիտ «երոյ» և «սպաս» և «լիւթի», որոյ չորս կողմը կը պըտտի այսօր եւրոպական լուսաւորութիւնը, առանց հասնելու իւր կէտադըրեալ նպատակին:

Վրիստոնէական ճշմարտութիւնը աշխարհիս ստեղծմանէն 5000 տարիներ վերջը յայտնուած լինելով՝ մի՛ գուցէ անոր հաստատութենէն հաշուելով՝ այլ ևս

(*) Եկեղեցւոյ Ս. հարբ անհամաձայն են Ազամայ գրախտին մէջ մնացած ժամանակին նրկատմամբ, բայց հաւանականը այն է՝ որ երբ եղաւ խեղահատ այն ատեն ճանչցաւ բարւոյ և չարի դիտութիւնը:

3000 տարիներու պէտքը կզգացուի այդ պատուէրները ճշդութեամբ կատարելու համար, որով և նախահօր կորուսած փառքը ձեռք ձգելու . . . : Վրիստոս տէրն մեր ասած է՝ «Եւ քարոզեսցի Աւետարանս արքայութեան ընդ ամենայն տիեզերս ի վիայութիւն ամենայն հեթանոսաց, և ապա եկեսցէ կատարած,»^{*)}:

Չխաբդ և իցէ, այդ խնդրոյ լուծումը քաջ աստուածաբանից և փիլիսոփայից թողլով՝ մեր միտքը ծագած հետեւեալ խնդիրը քննութեան առնունք թէ՛ կըրնա՞ր արդեօք մարդոյ երկրաւոր գոյութիւնը՝ այն որ մեք այժմ կվայելեմք, հաստատուն լինել, եթէ մեր նախահայրը չլինար այդ պատուիրանազանցութեան մէջ կամ բաղկացած չլինէր երկու հակառակ սկզբունքներէ՝ ի հոգւոյ և ի մարմնոյ:

Ահա՛ անբնական է մարդանէ՛ հնարաւոր էն յԱստուծոյ. սակայն մեր հասկացած այժմեան կեանքը տեսնելով՝ մեր նախահօր յանցանքը ներողամտութեան պիտի տանք, ինչպէս որ ինքնին Արարիչը ներող և անյիշաչար դանուեցաւ, և ընդ ձեռն Որդւոյ իւրոյ Միածնի ազատեց զինքը սատանային գերութենէն, կամ ազատուելու ծանապարհը ցոյց տուաւ մեզ մեր բանականութեան յանձնելով յաղթող լինել սատանայի, ինչպէս որ երբեմն Աստուած նախահօր կամքին թողած էր բարւոյ և չարի ընտրութիւնը:

(*) Նորոյ երկնից և նորոյ երկրի ըստ աւետեացն (Վրիստոսի) հայեցեալ սպասիցեմք, յորս «բարեբան» ընտկէ թ. Կ. Ե Պետր. Առաք.

Այս անոր համար կասեմք, որ մարդս միտքը դնելով թէ սատանայի գերութեանէն ազատուած է՝ անհոգ չլինի իւր քրիստոնէական պարտուց կատարման մէջ. մանաւանդ թէ լաւ գիտնայ՝ որ Աստուծոյ «Երեսն և ընկերակր»-ն շնորհիւ միայն կրնայ ապահովել իւր փրկութիւնը, ինչպէս որ եկեղեցին ալ մեզ կտորվեցընէ հասարակ և յոսոյ համեմատութեամբ՝ «Երոյ ունեցած դերազանցութիւնը»:

Վառնալով դարձեալ հոգւոյ և մարմնոյ ընկերակցութեանը, պէտք է ասել, որ եթէ կայ երկինք՝ կայ և երկիր, չորութեան հակառակ է թացութիւն, զիտութեան՝ անզիտութիւն, հոգւոյն՝ մարմին. բարւոյն՝ չար, հրեշտակին՝ սատանայ, այսինքն թէ՛ այս տեսական աշխարհի մէջ ամենայն բան ունի իւր օժանդակը, ինչպէս այր և կին կամ իւր նմանը կամ հակառակը. որպէս զի իւր գոյութիւնը ապահովուի կամ տիեզերքը իւր ներդաշնակութիւնը պահպանէ ըստ վկայութեան Վաղդիսացի փիլիսոփայի մը թէ «Վ հակառակաց կոխեալ կայ տիեզերացս ներդաշնակութիւնն, » (*):

Հոգին պէտք է ունենայ իւր մարմինը. որպէս զի զայն կառավարէ, բտրին իրեն հակառակող չարը, որ յաղթէ չարութեան և յաղթութեան մրցանակն ընդունի. կիանքը՝ իւր սկիզբն ու կատար-

ածը, ինչպէս նաև ամենայն դործ այս աշխարհի վերայ, որպէս զի նպատակ մի ունենայ, և ըստ այնմ՝ դործը՝ յաջողութիւն կամ ձախողութիւն, իսկ մարդը վարձ կամ պատիժ ընդունի. Օ՛հ մարդ ըստ գործոյն և հասարակաց շնորհակալութեան: (Եղեմ):

Ասկէ ծագած է հագեոր և բարոյական կենաց առաւելութեան գաղափարը և անհոգ-նեան ցանկութիւնը, որոյ հաստատութիւն կուտայ մարդկային ազգին իսկըքանէ հետէ նաև բժշկական արուեստին կատարելագործութեան ունեցած առանձին սէրն ու համակրութիւնը:

Այսու ամենայնիւ ամենայն դարուց հմուտ բժիշկները նիւթական արուեստին անգործութիւնը խոստովանած են մահուան ընթացքը արդիւիւրու: Բայց ինչ որ արհեստին նիւթական գործութիւնը անձնուրն հաս է մատակարարել մարդկային ազգի այս կենաց մէջ ունենալիք երկարակեցութեանը նկատմամբ՝ զայն զիստովն կարող է ընձեռել հոգեւոր և բարոյական կենացազարդութեան արդիւնքը առանց դիւրոց և դարմանոյ, որոյ ապացոյց են հինաւուրց սրբոց, ճգնաւորաց և նախահոգ երկարակեցութիւնը:

Ըստ պակասել բարութեանց հոգւոյ՝ բնականապէս կպակասի նաև մարմնոյ նիւթական գործութիւնը:

Մահը վաղուց ջնջած կլինէր մարդկային ազգը աշխարհի երեսէն, եթէ վերը ասածիս պէս՝ մէկ բարին հազար չարիաց յաղթելու գործութիւն չունենար. կամ մէկ արդար հոգի՝ բիւրաւոր, միլիոնաւոր անձանց փրկութեան պատճառ չլինէր իւր

(*) C'est des contraires que résulte l'harmonie du monde. Զի մարմին ցանկայ հակառակ հոգւոյ և հոգի հակառակ մարմնոյ և զի սքստ միմեանց հակառակ են, մի՛ զոր կամիցէք՝ զայն տունիցէք:

ըստ խղճի կամ աստուածահաճոյ կենդանութեան:

Օրինակ քեզ Յորայ արդարութիւնը, Յովհաննու քարոզութիւնը, Ադայ աստուածաւաշտութիւնը, որ նախահօր սերունդը ազատեց համաշխարհական ջրհեղեղէն, ինչպէս որ Վրիստոս Տէրն մեր վերստին փրկեց մարդկային ազգը մեղաց հոտաւքէն. Ղովոսի աստուածաւաշտութիւնը կամ բարոյականութիւնը, Անովքայ և Աղիայի աստուածսիրութիւնը, Մովսէս մարգարէի աստուածատեսութիւնը, և հուսկ ուրեմն Տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի սքանչելի ճարտասէրութիւնը, որով իւր անձը զօհեց ի փրկութիւն մարդկային ազգի և այն «էբը» դուռ հիմն իւր Վրիստոսական հաւատոյ և լրումն Մովսիսական տաճարանեայ օրինաց:

Տեսէք Աստուծոյ անսահման բարութիւնը և անքննին սէրը առ մարդկային ազգը, որով ի նշանակ գոյութեան և հաստատութեան բարւոյ և չարի, զոր նախ ի դրախտին սահմանեց, զրկեց իւր Միածին որդին յաշխարհ, որ իւր աստուածային ամենաբարի բնութեան հետ՝ միաւորեց անշիթթ եղանակաւ ճարտակային մեղսասէր բնութիւնը. որուն յաղթելու օրինակն ալ ցոյց տուաւ մեզ իւր երկրաւոր կինաց քաշած չարչարանաց և վերջապէս խաչին զօրութեամբը, որ ճշմարիտ օրինակ էր եղեմատունի Զատոյն Ադամայ, յորմէ Ադամայ սիրոյ պակասութեամբը առ Աստուած հահ, իսկ Վրիստոսի սիրոյ առաւելութեամբը առ մարդիկ կեանք պտղաբերեցաւ:

Իսկ հրաշափառ Յարութիւնը, մեռելոց յարութեան, հոգւոյ անմահութեան՝

անջրելի ապացոյց է, որոյ վերայ մինչև ցայնժամ փարիսեցիք կտարակուսէին:

Վրիստոսի Տեառն մերոյ այսպիսի մարգասիրական կեանքն ու մահը ալ տարակոյս չթողուր քրիստոնէական հաւատոյ սրբութեան և ճշմարտութեան վերայ. նա մանաւանդ «էբը» աստուած և աստուծոյ պարտուց կատարման անհրաժեշտ կարեւորութեանը նկատմամբ *):

Վրիստոնէական եկեղեցւոյ թշնամիները, նորասէր աղանդապետք, բողոքականք և այլք՝ եթէ կուզեն աստուածահաճոյ բան մի ընել, թող «էբը» քարոզութեան միայն ձեռք զարնեն, և զայն պարսպան ընկու փոյթ տանին Աւրոպիոյ մէջ ընդ ձեռն բարոյական գիտութեանց:

Այս սիրոյ դէմ ներգործողը գիտնայ որ երբէք յաջողութիւն չգտներ, և եթէ առ ժամանակ մի գտնէ ևս, ինչպէս են քրիստոնէական պահեցողութենէ, ողջախոհութենէ խորշողներ՝ գիտնան հաստատապէս, որ «էբը» պակասութիւնը առ հիմնադիրն Վրիստոսական հաւատոյ՝ չըկրնար երբէք արտագրել բարի հիաւանք. փարախէն դուրս ելնող ոչխարը գայլն կեր կլինի, ըստ կանխասացութեան սրբոց առաքելոց թէ՛ պիտի գայ ժամանակ, յորում երևան պիտի ելնեն գայլեր, որ չպիտի խնային հօտին Վրիստոսի, պիտի յաճախեն աղուէսներ, որ պիտի ապակա-

(*) Զի ամենայն օրէնք ի մի բան կատարին, ի սրբեսցան զընկեր քո իբրեւ զանձն քո: Ապա եթէ զմիմեանս խածատիցէք՝ և ուտիցէք՝ զգոյշ լընուք, գոյց ի միմեանց սատակիցէք:

նեն Վրբիսսսսսսսսսսսնէ այգ-ոյն կա՛մ եկեղե-
ց-ոյն վայելչութիւնը, ինչպէս որ ի հը-
նումն սկզբնաչարն սատանայ՝ ապականեց
սսսսսսսսսսսնէ Դրբիսսսսսսսսսսսնէ, արաքսելով մեր նախածնողքը Դուրե-
ց-ոյն թելադրութիւններով, իբրեւ թէ
Բարին ու Վարն ծանօթացնելու պատրուա-
կաւ:

Նրանի էր եթէ այժմեան մոլորեցու-
ցիչք փոխանակ աշխատելու հաւատացե-
լոց աչքերը միայն Բանալո- և Վարը Բե-
լադրելո- անկէ Խորշեցնելո- հնարքները
մատակարարէին ընդ ձեռն կրթութեան
և ճշմարիտ դաստիարակութեան, առանց
նորանոր օրէնքներ ու եկեղեցւոյ հակա-
ռակ կանոնադրութիւններ սահմանելու:

Մեր և ընդհանուր ազգաց եկեղեցւոյ
սուրբերը, ինչպէս Ս. Վրիգոր Ղուսաւո-
րիչը և այլք սիրոյ գեղեցիկ և աստուածա-
հաճոյ նպատակին ծառայած լինելով՝ յա-
ւէտ գովութեան արժանի են, և ոչ եր-
բէք լեզու մը պիտի համարձակի այդպի-
սի վաստակաւոր անձանց վերայ բիծ կամ
արատ գնել, անոնց յիշատակը պատուելը
աւելորդապաշտութիւն համարել, բայց
եթէ զրկուած լինելու է բանականութենէ
կամ առողջ դատողութենէ:

Նսոր նման է նաև պահեցողութեան*)
կամ պահոց կարեւորութիւնն ու սրբու-
թիւնը:

(*) Պահեցողութեանը ամենայն դարու մարդոց
ընկան յատկութիւն համարուած է, որոյ
պատկերն է մեր իսկ զգուշութիւնը որով մեզ
համար սիրելի և սրբազան բանը կզգուշանամք
յաւէտ աղատելէն կամ անարդիւնէն: Եթէ նիւ-
թականին զգուշութիւնը յանձին կրնամք և սրբ-

Պահքը սահմանուած է Ս. Հարց իր-
րև յօրինակ հնադանդութեան մարդոյ
աստուածային կամաց, որ նախ և առաջ
ի դրախտին սահմանեց Նստուած նախա-
հօր հաւատքը առ ինքն փորձելու հա-
մար: Պահեցողութենէ խորշողներուն
համար մէջ կբերեմք յաւուրս Ս. արդա-
նանց Ս. Նպիսկոպոսաց ժողովոյն տուած
պատասխանը առ Յագկերտ արքայն Պար-
սից, որ մեղադիր կլինէր քրիստոնէից Նս-
տուծոյն թէ՛ « Լաւն Բոյոյ Դոյ Ժահ արար
Նստուած », :

« Բայց որ ասենն, եթէ վասն թղոյ
« միոյ մահ արար Նստուած, վատթա-
« րագոյն է պատառ մի մագաղաթ քան
« զթուգ. ապա եթէ բան թագաւորին նը-
« կարի ի նմա, որ պարսէ զնա՝ Ժահո-
« ընդո-նի պարս-հաս: », :

Նրբ՝ եթէ երկրաւոր թագաւորը այս-
չափ վրէժինդիր է իւր պատուոյն կտոր
մի մագաղաթի համար, ո՞րչափ իրաւացի
պիտի համարուի երկնաւոր դատաւորին
զայրոյթը եթէ մենք ամենափոքր զանցա-
ռութիւն ընեմք սիրոյ, հնազանդութեան և
Բարոյ նկատմամբ. վասն զի պահեցողու-
թեան օրինակ ինքնին Տէրն մեր եղաւ.
Իսկ Ս. Հարք Նկեղեցւոյ Բարն Նպատակա-
ղայն սահմանեցին. իսկ ինչ որ բարի նը-
պատակաւ է, բաւական է որ մարդոյ զի-
տութեամբն ու կամօք չար հետեանք

բութեամբ կկատարեմք, ո՞րչափ առաւել պար-
տական եմք հոգեւոր պատուի բանաց կատարմանը
զգոյշ լինել և իրաւունք տալ Ս. Հարց պահոց
նկատմամբ դրած պատուիրանին սրբութեանն ու
ճշտութեանը:

